

355.3(497.11)"18"
355.3(494)"18"
355.211.2/.3(497.11)"18"
COBISS.SR-ID 34728457

Оригиналан научни рад
Примљен: 15. мај 2020.
Прихваћен: 14. септембар 2020.

Др Ненад Ж. Петровић, научни сарадник
Институт за стратегијска истраживања, Београд
е-mail: npetrovic21@yahoo.com

КОНЦЕПЦИЈА 'НАОРУЖАНОГ НАРОДА' У СРБИЈИ 19. ВЕКА – ТЕОРИЈСКИ И ПРАКТИЧНИ УЗОРИ ИЗ ЕВРОПЕ

АПСТРАКТ: У чланку се обрађују узорци за један модел оружане силе, тзв. народну војску. Стварајући државу, стварала се и војска у Србији и она је до 1883. године претежно била заснована као народна војска, односно милиција, тери-торијална одбрана. За такав начин организовања постојали су узорци у Европи тога доба, како теоријски, тако и практични. Аутор показује сличности организације у Швајцарској и Србији и претпоставља да су узорци највише отуда долазили.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: народна војска, стајаћа војска, Швајцарска, марксизам, Народна радикална странка

Стварање оружане силе у Србији

Установу *народне војске* у Србији налазимо већ у оквирима самоуправе стечене после аустро-отоманског рата 1788–1791. године и Свиштовског мира. Наиме, 1796. године управник Београдског пашалука Хаџи Мустафа-паша одредио је колико која нахија треба да даје војске за одбрану од султанових одметника – јаничара. Основу устаничке силе 1804. и 1815. године чиниле су управо такве форма-

ције. Зачеци *стајаће војске и регулаша* датирају из 1808. године, када је Карађорђе уз јак отпор народа створио овакав вид оружане силе. Међутим још дуго до пред крај 19. столећа, у Србији која се државно уобличавала отимањем испод суверенитета Порте, основицу оружане снаге чинио је „наоружани народ”.¹

Књаз Михаило Обреновић је законски утемељио народну војску, доневши 17. августа 1861. године *Устројеније народне војске*.² Првим и другим чланом закона уређено је да народна војска служи за *одбрану земље*, као и за *одржање права књажества*. Она се састојала од свих Срба узраста између 20 и 50 година, осим свештених лица и оних који због неспособности буду ослобођени служења. Чинили су је исти родови као и стајаћу војску: пешадија, коњица, артиљерија и пионирске (инжињеријске) јединице. Народна војска је била подељена на: Дринско-Савску, Јужно-моравску, Тимочку, Источноморавску и Главну средоточну команду. Седишта команди била су у Ваљеву, Карановцу (Краљеву), Зајечару, Свилајнцу и Крагујевцу. У сваком од командних места постављен је штаб састављен од *официра активне војске* који регрутује, снабдева, наоружава и увежбава народну војску. На челу сваког штаба био је мајор, под чијом су командом капетани и подофицири у сразмери према броју срезова. Подофицире, као и официре закључно са капетанским чином, одређивао је срески, а наименовао окружни начелник. Батаљонске командире и командире ескадрона одређивао је окружни начелник, а наименовала војна управа по предлогу шефа главног штаба. Команданти пукова („полководци”) према овом закону трбало је да буду наименовани од књаза, а са листе министра војног и министра унутрашњих послова. Врховне команданте по родовима именовао

¹ Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, (Београд: САНУ, 1986); Славица Б. Ратковић-Костић, *Европеизација Српске војске 1878–1903*, (Београд: Војноисторијски институт, 2007); Радосав Марковић, *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, (Београд: САНУ, 1957); Живота Ђорђевић, *Српска народна војска. Студија о уређењу народне војске Србије 1861–1864*, (Београд: Народна књига, 1984); Божић Јововић, *Српски официри у националној култури*, (Београд: Војноиздавачки завод, 1998); Мило Ђурђевац, „Народна војска у Србији 1861–1883”, *Војноисторијски гласник*, 4, (1959), 78–93; Слободан Ђукић, „Утицај официра из Хабзбуршке монархије и Пруске на стварање и развој стајаће војска у Србији у XIX веку”, *Војноисторијски гласник*, 2 (2019), 22–46; Јеремија Д. Митровић, „Организација и опрема народне војске у Кнежевини Србији 1854. године”, *Весник Војног музеја ЈНА*, 5, (1958), 183–204.

² *Зборник закона и уредаба*, 30, (Београд: 1877), 439–450.

је непосредно књаз. Официри и подофицири народне војске, осим оних по штабовима, долазили су из цивилства, односно *нису били професионални војници као у стајаћој војсци*. Стога је чланом 27 одређено да се њихов одабир врши између „људи врстни, имајући код народа уплива и познати као прави патриоте; т. ј. који су предани књазу и отечеству”. Особеност народне војске била је у томе што војници нису служили редовни рок, односно нису боравили у касарни, већ су повремено позивани на обуку и гледало се да то буде углавном недељом или празничним данима. Овакав систем одговарао је тадашњем социјалном саставу Србије, која је била претежно пољопривредна земља са очуваним задругама, које би трпеле да је већи број мушкараца истовремено одсуствовао са пољских радова. Народна војска била је подељена у две класе: прву је чинила једна четвртина оних који су имали између 20 и 35 година старости и сматрала се увек спремном, док су преостали држани у резерви. Укупна снага прве класе народне војске износила је 50.496 војника, од чега је у 17 пукова пешадије (62 батаљона) било 45.844 војника, а у 26 ескадрона коњице свега 2.467 коњаника. Овај број је износио једну четвртину пореских обвезника Србије.³ Од самог почетка стварања народна војска храмала је у погледу броја и опремљености старешинског кадра. За тако масовну војску требало је имати велики број официра. Ни стајаћа војска их није имала, а у оно време највиши чин у српској војсци био је пуковник. Према Устројству војске из 1860. године стајаћа војска је требало да има 129 официра, од којих само осам виших. Због тога се морао повећати број старешинског кадра, па је почетком 1862. унапређен већи број официра. Наравно да овакво вештачко и брзо стварање кадра није било добро. Други начин је био убрзанијим пријемом официра из иностранства, пре свега из Аустрије, којима се по доласку у Србију додељивао виши чин од оног који су до тада имали. Коначно, услед преке потребе прибегавало се да официри са нижим чиновима буду распоређени на више положаје од оних које би требало да заузимају. О лошој опремљености и недовољном старешинском кадру војске извештавали су и страни представници. Наставни кадар за обучавање народних војника бирао је окружни официр међу ислуженим војници-

³ М. Ђурђевац, н. р., 80.

ма стајаће војске, тако да у је просеку било по један ислуженик на сто народних обвезника.⁴

После искустава у протекле три године власт је донела нови закон о народној војсци.⁵ Током друге владе кнеза Михаила народна војска је према бројности представљала главну снагу Кнежевине, далеко превазилазећи малобројну стајаћу војску у којој се испрва служило чак три године. Године 1864. она је била организована у 76 пешадијских батаљона прве класе, 33 ескадрона коњице и шест батерија артиљерије.⁶ Са таквим уређењем војске, засноване на територијалном (милицијском, народном) принципу, Кнежевина Србија је прошла кроз ратове 1876–1878. године. Већ следећи рат, против Бугарске 1885, вођен је са новоуведеном стајаћом војском (сталним кадром).

Идеје научног социјализма извршиле су утицај свуда у Европи. Карл Маркс (Karl Marx) и Фридрих Енгелс (Friedrich Engels) писали су о „наоружаном народу”. Маркс је, извлачећи поуке из угушивања Париске комуне 1871, дао опоре оцено војске и војног система какви су тада постојали у Европи.⁷ Фридрих Енгелс се више од Маркса посветио изучавању војне проблематике и оставио је више радова на ову тему.⁸

У Србији се шездесетих и седамдесетих година 19. јавља више теоријских текстова који су предлагали организовање војске по начелу „наоружаног народа”. Јеврем Марковић⁹ заговарао је народну

⁴ Ж. Ђорђевић, *н. д.*, 112–117; 126–141; С. Ђукић, *н. р.*, 22–46.

⁵ „Закон о устројству војске од 20. марта 1864.”, *Зборник закона и уредаба*, 17, 65–110; Потом су уследиле „Измене Закона о устројству војске” од 1. фебруара 1875, *Зборник закона и уредаба*, 27, (Београд: 1875), 7.

⁶ Ж. Ђорђевић, *н. д.*, 153. За само три године дошло је до увећања пешадије са 62 на 76 батаљона, а коњице са 26 на 33 ескадрона и уведена је артиљерија.

⁷ Карл Маркс, *Грађански рат у Француској*, (Београд: Култура, 1947).

⁸ Енгелс, *Изабрана војна дела*, I, (Београд: Војно дело, 1953).

⁹ Јеврем Марковић (?–1878) студирао је на војној школи у Берлину заједно са Савом Грујићем. Године 1863. њих двојица учествују у Пољском устанку на страни побуњених Пољака против Русије. Марковић постаје професор у Артиљеријској школи у Београду 1868. године. Две године потом даје оставку на војну службу и бави се трговином. Издржава брата Светозара и помаже му када је остао без државне стипендије због чланка *Српске обмане*. Заједно са Светозаром ради на припремама устанка у Босни 1871–1872, стварајући тајне одборе по Србији. Био је народни посланик биран из Јагодине у 1876. и 1877. години. Учествује у другом

војску као најбољи облик оружане силе за Србију. У фељтону објављеном у часопису *Војин* он је обратио пажњу на разлике између стајаће и народне војске и констатовао да стајаћу војску држе земље у којима унутрашња сигурност није довољно законима ујемчена па се држава мора „на бајонете наслањати”. У тим друштвима војска представља државу у држави, она је каста изолована од остатка народа, која се мора одвојено васпитавати како би задржала дух ексклузивитета и оданости монархији а не народу. У њој чак и странци могу служити. Таква војска је од користи само владару и извршава његову вољу: „Да ли ће тај солдат кад се у грађански живот врати, бити и добар, то се не мисли, власт га кроји само оруђем својим, поставља га у такве околности и мами га наградом да јој непрестано служи.”¹⁰ У односу на овако осликану стајаћу војску, народна војска показује бројне предности. Уколико је држави унутрашња безбедност осигурана законима, она тада поседује војску само за одбрану од спољних изазова, а ту је народна војска, према Марковићу, без премца: „Ово бива код слободни и савестни народа, а уобште код мали народа, који поштују своју независност и слободу и теже за величином.”¹¹ У таквим земљама, међу које сврстава Србију, грађанско и војничко васпитање међусобно се прожимају и усклађују, а оно мало стајаће војске које Србија поседује представља тек школу старешинског кадра за народну војску и ништа више од тога.

српско-турском рату 1877–1878. у чину потпуковника, када командујући Књажевачком војском ослобађа Балу Паланку и Пирот. У мају 1878. Врховна команда га оптужује за учешће у Тополској буни, која је била децембра 1877. и без доказане кривице осуђен је на смрт и стрељан. Његова удовица Јелена (Илка) Марковић 11. октобра 1882. извршила је неуспели атентат на краља Милана из одмазде због погибије супруга. („Марковић Јеврем”, у: *Енциклопедија Југославије*, 6, (Загреб: Југославенски лексикографски завод, 1965), 23; Раша Милошевић, *Тимочка буна 1883*, (Београд: 1923), 5, 53–56)

¹⁰ Јефрем Марковић, „Предавања војне администрације”, *Војин*, 2, (1867), 10. јануар, 32.

¹¹ *Исто*, 6, (1867), 20. фебруар, 90.

У свом најзначајнијем делу Светозар Марковић¹² на више места проговара о оружаном сили српског народа каква би требало да буде.¹³ Он у предводницима српских устанака види прве фактичке господаре, клицу будућег повлашћеног и отуђеног слоја бирократије. Доводи у везу узурпацију власти са оснивањем војске: „Одмах после првих победа над Турцима, кад задобише уважења код народа и пљачке од Турака, они сакупише око себе момке, који су вршили њихове заповести и помагали да врше 'власт'.”¹⁴

Артиљеријски капетан Сава Грујић¹⁵ објавио је 1874. године књигу у којој је понудио своју визију модерно организоване војске која би оправдала себе у будућим ратним искушењима.¹⁶ Права народна војска, истиче аутор, настаје током 19. века у Пруској, Швајцарској и Србији. Аутор предвиђа „да није далеко та будућност, кад ће се стајаћа војска стопити с народном војском у једну систему, у које ће с једне бити војничка изученост и спрема као у стајаће вој-

¹² Светозар Марковић (1846–1875) контроверзни друштвени мислилац за једне је лучоноша социјализма и напретка, а за друге мрачни антимодерниста и популиста који је хтео да сачува преживеле форме друштва и економије, каква је била породична задруга на селу. Из обиље литературе о њему издавајмо: Латинка Перовић, *Српски социјалисти 19. века, Прилог историји социјалистичке мисли*, 2, (Београд: Рад, 1985); Слободан Јовановић, *Светозар Марковић*, у: *Сабрана дела Слободана Јовановића*, том II, *Политичке и правне расправе*, књига прва, (Београд: Геца Кон, 1932); Јован Скерлић, *Светозар Марковић. Његов живот, рад и идеје*, (Београд: Просвета, 1966); Драгиша Лапчевић, *Историја социјализма у Србији*, (Београд: Слово љубве, 1979); Андрија Раденић, *Развој социјалистичке мисли у југословенским земљама до 1918* (Београд: 1967).

¹³ Светозар Марковић, *Србија на истоку*, Нови Сад 1872. (Репринт издање Ниш: Градина, 1972)

¹⁴ *Исто*, 45.

¹⁵ Сава Грујић (1840–1913), после завршетка Артиљеријске школе у Србији, 1861. упућен је у Пруску на даље војно усавршавање. Године 1863. учествовао је у Пољском устанку на страни побуњених Пољака против Русије. Ипак, од 1864. до 1870. похађао је у Русији Михајловску артиљеријску академију и био у руској војној служби. По повратку у Србију био је управитељ у крагујевачкој Тополивници. Због идеја које је изнео у брошури *Војна организација Србије*, као и због веза са социјалистичким листом *Јавност* којег је уређивао, отпуштен је из војске. Враћен је у службу 1875. године, да би у време ратова 1876–1878. био министар војске. Од 1887. налазио се више пута на положајима председника владе, министра војске и министра иностраних послова. Оставио је за собом бројна војна теоретска дела. (Јован Скерлић, *н. д.*, 116–117; Раша Милошевић, *н. д.*, 53–56)

¹⁶ Сава Грујић, *Војна организација Србије*, (Крагујевац, 1874).

ске, а с друге стране јевтиноћа, бројна надмоћност и правна једнакост као што је може бити само у народне војске. Оваку војничку организацију ми желимо нашем отачаству и њој су посвећена наша даља разматрања.”¹⁷ Као да је подстакнута теоријама Саве Грујића, већ наредне године у Панчеву се појавила књига Паје Путника (1828–1900).¹⁸ Димитрије Мита Ценић (1851–1888) оличава значајну фигуру социјалистичког мишљења и деловања у српском друштву с краја 19. столећа.¹⁹ У програму Ценићеве *Српске социјалистичке партије* садржана су начела замене бирократског система народном самоуправом и народном војском: „Народна војска да се тако организује, како ће се сваки српски грађанин обучити војничкој вештини. Према овоме да се укине стајаћа војска.”²⁰ Василије Васа Пелагић (1838–1899) залагао се за народну војску и тражио напуштање стајаће војске као скупе и подложне монарховој злоупотреби против радног народа.²¹ Програмски став НРС по питању војне силе у Србији био је на трагу учења Светозара Марковића: „Ради очувања наше државне независности и извршења наше спољне задаће ваља да се поклони што већа пажња организацији и наоружању наше народне војске. У тој цели тражимо: 1. Да се стајаћа војска сматра просто као школа за народну војску, и према томе да се држи само толико стајаће војске, колико је нужно за успешно и правилно обучавање и организовање народне војске. 2. Војено образовање да се уведе у средње и више школе.”²² Коначно, програм *Српске социјалдемо-кратске партије*, основане 2. августа 1903, захтевао је народну уместо стајаће војске.²³

¹⁷ Исто, 30.

¹⁸ Паја Путник, Мисли о војеној организацији Србије (Панчево, 1875).

¹⁹ Димитрије Мита Ценић, *Изабрани списи*, 1–2, (Београд: Рад, 1988); Исто, *Испод земље или моја тамновања* (Београд: Просвета, 1983).

²⁰ Василије Крестић и Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године* (Београд: Књижевне новине, 1991), 91.

²¹ Васа Пелагић, *О рату и цивилизацији* (Будимпешта, 1880), 6–9.

²² *Самоуправа*, 1, (1881), 8. јануар, 1. Иако никада нису променили програм, радикали га се по доласку на власт уопште нису држали ни у једној тачки (прим. Н. П.).

²³ Д. Лапчевић, н. д., 142, подвучено у тексту.

Занимљиво разматрање различитих типова војске дао је генерал Колмар фон дер Голц (Colmar von der Goltz).²⁴ Мишљења овог пруског официра и главног саветника Отоманске армије била су цењена у српском официрском кругу, о чему сведоче његови чланци који су објављивани у *Ратнику*.²⁵ Голц истиче да су до Француске револуције војске биле састављене од заврбованих, односно унајмљених војника. Радило се о облику уговора, односно погодбе коју је појединац склапао са својим војсковођом да за одговарајућу награду ратује. Тада још није било националног осећања које би створило узајамну везу међу људима на одређеној територији, већ је постојала лична прврженост господарима одређене земље. Сталну („стајаћу“) војску у коју су регрутовани сви способни мушкарци прва је увела револуционарна буржоаска влада у Француској крајем 18. века.²⁶ Голц иако стаје на страну опште војне обавезе, ипак признаје да је таква масовна војска слабије извежбана него професионална.²⁷

Устав Кнежевине Србије из 1869. године чланом 35 прописивао је: „Сваки је Србин војник, и дужан је да служи у војсци, стајаћој или народној, изузимајући оне, које закон ослобођава. Народна војска, као једна од најнужнијих земаљских установа, *не може се укинути ни скучити*.“²⁸ Ипак, народна војска је противуставно укинута доношењем Закона о устројству војске 3. јануара 1883. године. Основна измена у односу на дотадашњи закон састојала се у увођењу сталног кадра.²⁹ После Тимочке буне у којој је стални кадар по-

²⁴ Колмар Голц, *Наоружани народ* (Београд: Коларчева задужбина, 1904). Прво издање овог дела појавило се 1883. на немачком. Потом је доживело више издања, а на српски га је превео поручник Балтић. Голцу је нуђено да постане начелник Генералштаба српске војске 1898. године (прим. Н. П.).

²⁵ Стручне расправе генерала Голца објављиване су као додаци или у више наставака: „Вођење војске. Покушај за вођење већих трупних маса и примене науке о ратовању“, *Ратник*, септембар 1909; „Пешадијски напад, на основу поука из Руско-Јапанског рата“, *Ратник*, август 1907; „Ратовање“, *Ратник*, јануар-фебруар, март, април, мај-јун, септембар, октобар, новембар-децембар 1906; јануар-фебруар, март, април 1907.

²⁶ К. Голц, *н. д.*, 8–9.

²⁷ *Исто*, 13.

²⁸ *Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903* (Београд: САНУ, 1988), 96, подвукао Н. П.

²⁹ *Службени војни лист*, 1 (1883), 8. јануар, 1–28.

разио народну војску побуњених срезова и рата против Бугарске, а у промењеним политичким околностима, од краља Милана изнуђен је нови устав. Донет крајем 1888. године, он је о војсци проговарао врло неодређено, упућујући на посебни закон који ће о томе бити донет. Тенденција је била да се највишим правним актом власти унапред не обавезују ни на шта конкретно.³⁰ У сваком случају о народној војсци у Уставу није било ни помена.³¹ На изборима који су по његовом усвајању одржани НРС је добила више од 80% гласова. Новом сазиву законодавног тела кабинет генерала Саве Грујића, који је уједно био и министар војни, предложио је измене у Закону о војсци. Народна скупштина је 15. априла 1890. усвојила измене које су биле више термилошке но суштинске.³² Радило се о вербалним левицарским идеолошким лакировкама, а не о суштинским променама, јер је радикалима било стало да на речима „врате“ народну војску за коју су као опозиција онолико агитовали.

Швајцарски узор

Швајцарска конфедерација развила је у 19. веку концепт народне војске, односно општенародне одбране, који је служио као узор многима, те и Србији која је до реформе имала претежно такав вид војске. Србија је по својој површини и бројности имала слично-

³⁰ Члан 195 Устава гласио је: „Сваки је Србин дужан да служи у војсци. Рок војне службе, начин одслуживања, и изузећа од личне службе прописују нарочити закон. Закон такође одређује: каквих чинова има у војсци, како се ти чинови добијају и како се губе.” (*Устави Кнежевине и Краљевине Србије*, 157)

³¹ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, III (Београд: Геца Кон, 1934), 463, тврди да су радикали у Уставотворном одбору учинили један слаб покушај да се поново успостави народна војска. Оцењујући Устав као компромис три странке и владара, истиче да је он означио и крај осмогодишње борбе: „Борба између краља Милана и радикала била је борба између два типа државног уређења. С једне стране, лични режим, бирократски систем, стајаћа војска, – с друге стране, парламентарни режим, локална самоуправа, народна војска. Краљ Милан није одржао лични режим, али је одржао бирократски систем углавном, а стајаћу војску потпуно. Парламентарни режим, који је захваљујући радикалима победио, имао је да се накалеми на једну бирократско-милитаристичку државу.” (*Исто*, 477.)

³² Закон о изменама и допунама у Закону о устројству војске, *Зборник закона и уредаба*, 46, Београд 1890, 442–450.

сти са Швајцарском, али осим тога није имала ништа заједничко са овом „вечито неутралном државом”. О швајцарској народној војсци до увођења стајаће војске јануара 1883. у *Ратнику* објављена су два текста. Оба потичу из 1881. године и у њима се о швајцарској војној организацији писало само похвално.³³ Међутим и касније, до краја 19. и почетком 20. века, *Ратник*, али и *Службени војни лист*, доносили су notiце о организацији народне војске у Швајцарској, што показује да занимање није престало, а било је узроковано и преиспитивањем и дилемом дела официрског кора да ли се реформом 1883. године кренуло правим путем.

У најранијим чланцима истиче се да Швајцарска, иако заузима повољан географски положај и неутрална је, веома развија војску. Ова континентална и планинска земља простире се на 41.389 квадратних километара, а 1881. имала је 2.900.000 становника, од којих је могла да организује осам дивизија састављених од 119.000 људи првог позива и 95.000 људи другог позива.³⁴ Према војном закону из 1874. године сваки Швајцарац био је подложен војној обавези од навршене 20. до навршене 44. године живота.³⁵ Први позив

³³ Тако је један аутор нагласио да жели упоредно приказати војно уређење Швајцарске и Немачке, „прве као најсродније нама по величини и уређењу народне војске, а друге као тип модерног војног уређења.” (Један Официр, „Извод из ‘Организације војске’ неких европских држава. Из устројства Швајцарске војске”, *Ратник*, јануар (1881), 43–59, навод са стр. 43) Други аутор наглашавао је како се Србија радо угледа на Швајцарску и Белгију и „гледамо да по њиховом начину удесимо наше осигурање и војничку спрему.” (Аноним, „Утврђивање Швајцарске и Белгије”, *Ратник*, април (1881), 608–617, навод са стр. 615)

³⁴ Аноним, „Утврђивање Швајцарске и Белгије”, 610. У чланку „Извод из ‘Организације војске’”, 45, дају се слични подаци: ‘Елита’ (Први позив) пешадије броји 75.852 човека колико и ‘Ландвер’ (Други позив), а укупно бројно стање свих родова Швајцарске народне војске износи 105.144 припадника првог позива и 95.244 другог позива.

³⁵ Регрутовање је било ригорозно. Судаћи по званичној статистици за 1891. годину, од регрутног контингента који је износио 37.744 обвезника, оглашено је способним 17.569 младића (Аноним, „Швајцарска. Јачина Швајцарске војске”, *Ратник*, август (1892), 222–223). Међутим, приметивши смањивање бројног стања због строгог регрутовања, Војна управа је упутила допис регрутним комисијама и корпусним лекарима да убудуће не примењују тако строге одредбе о проглашавању способности. Истовремено се налагало да сви младићи који показују знаке туберкулозе одмах буду удаљени из војске (Аноним, „Рекрутовање”, *Ратник*, јун (1907), 979).

(класа) састојао се од обвезника од 20. до 32. године, а ддруги позив (класа) од 33. до 44. године. Дивизијске области углавном су се територијално поклапале с областима федералних кантона и свако је служио у свом кантону. Регрутска школа трајала је за пешадију 45, за коњицу 60, артиљерију 55, инжињерију 50 и санитет 35 дана.³⁶ За Прву класу војске у пешадији и инжињерији сваке друге године организовала су се вежбања по 16 дана, за коњицу сваке године од 10 дана, код артиљерије сваке друге године у трајању од 18 дана.³⁷ Оружје, униформа и опрема остајали су код обвезника, који је био дужан да их одржава у добром стању, које се проверавало сваке године. За Другу класу била су сваке године предвиђена редовна гађања. У Швајцарској је било широко развијено стрељаштво, с бројним добровољним стрељачким друштвима која су редовно упражњавала гађање. Сваки војник, подофицир и официр током службе примао је одређену плату – дневницу, која је прерачуната у динаре износила од пола динара за регруте свих родова до 50 динара за главнокомандујућег.³⁸ Сви су се хранили истом храном. Посебно је занимљив био начин добијања старешинског кадра: ниже официре постављали су кантони, а подофицире дотични команданти (официри). Редови и подофицири који се покажу способним завршавали су припремну официрску школу од шест недеља и били произведени у потпоручнике.³⁹ Више официре и команданте комбинованих

³⁶ Године 1907. донет је нови војни закон којим је продужена регрутска обука у пешадији и инжињерији на 65 дана, за коњицу је повећано на 90 дана, за артиљерију на 75 дана, а за санитет и администрацију на 60 дана. Војни кругови тражили су регрутну школу (обуку) једнаке дужине за све од 70 дана (Аноним, „Регрутске школе”, *Ратник*, септембар (1907), 586–587; Аноним, „Нова организација војске”, *Ратник*, фебруар (1908), 382).

³⁷ Новим законом из 1907. године изједначено је сазивање резерве на годишња вежбања свих родова и струка на 11 до 14 дана годишње (Аноним, „Нова организација војске”, 382).

³⁸ Главнокомандујућег генерала именује Народна скупштина за случај да се окупља више дивизија, односно војске из више кантона (Један Официр, „Извод из ’Организације војске’”, 57).

³⁹ Према каснијем податку свако је под претњом затвора морао прихватити подофицирски, односно официрски чин у резерви без обзира којим се позивом у грађанству бавио. Ово није било лако јер су подофицири и официри проводили три пута дуже време на обуци и вежбањима него редови. У пешадији је рок регрутне обуке био 45 дана, а заједно са вежбањима сваке друге године све до навр-

труппа и родова које даје више кантона или цела федерација постављала је савезна влада. Кантоналним управама поверено је старање да сва деца већ од 10 година па све до 20. године у школама похађају предвојничку обуку, а од 18. године имала су и гађања на стрелишту.⁴⁰

И на почетку новог века Швајцарска је истрајавала на територијалној одбрани, односно на концепту народне војске.⁴¹ Уз пораст броја становништва забележено је и повећање броја официра. У односу на податке из 1881. године, 24 године касније број становника је са 2.900.000 нарастао на близу 3.500.000. Према новом шематизму Конфедерације од 1. априла 1905. било је 196 пуковника, 319 потпуковника, 593 мајора, 2.459 капетана, 3.553 поручаника, 2.312 потпоручника, што износи укупно 9.432 официра.⁴² Према запажању Ланглоа војни буџет Швајцарске удвостручен је у периоду од 1875. до 1906.: од 14 милиона динара на 25–30 милиона, док је врхунац достигао 1892. године са 36 милиона динара. То је постојано била четвртина буџета.⁴³

шене 32 године у елитном позиву укупно је износио 137 дана. Пешадијски потпоручник за исто време проводио је укупно 431 дан на обуци, школовању и вежбама (Ланглоа, „Велики маневри Швајцарске војске 1906. године”, *Ратник*, април (1907), 525–548; мај–јун (1907), 807–830, податак са стр. 532–533).

⁴⁰ Према стању из 1891. године у Швајцарској је деловало 3.011 стрељачких дружина са 127.150 чланова и на том систему почивао је швајцарски систем милиције, односно народне војске. (Аноним, „Швајцарска. Јачина Швајцарске војске”, *Ратник*, август (1892), 223.) Француски генерал са пуно зависти истиче како у швајцарској народној пешадији током читавог војничког живота војник испуца 1.025 метака, док француски пешак у трогодишњој служби стајаће војске испуца само 584 метака (Ланглоа, *н. р.*, 536). Ланглоа као генерал војске која је имала трогодишњи рок службе швајцарски предлог за продужење војног рока за коњицу са 60 на 92 дана, а за пешадију са 45 на 72 (усвојено је за коњицу 90, а за пешадију 65 дана), овако коментарише: „Швајцарска се не устеже да повећа војну службу у тренутку када ми своју смањујемо.” (*Исти*, 828–829).

⁴¹ Аноним, „Швајцарска војска”, *Ратник*, јануар (1904), 91–92. Текст износи живописне детаље како да се парадна (формална) страна војске не истиче, већ да се усмерава на стручну (практичну) страну, за коју су грађани ове републике припремљени још од основне школе. Због тога, у Швајцарској нема много касарни, јер се у њима и не борави већ се обука проводи на маневрима и логоровањима, војска својим изгледом и униформом не тежи помпи јер јој то није циљ. Униформе су скромне, али је зато исхрана војске одлична, за шта се наводе примери.

⁴² Аноним, „Број официра у Швајцарској”, *Ратник*, новембар–децембар (1905), 951.

⁴³ Ланглоа, *н. р.*, 527.

Парадоксално, мишљење Енгелса о Швајцарској војсци, иако она била најприближнија концепту који је левица заговарала, било је врло неповољно и у контрадикторности са захтевом за укидање стајаће војске: „У Швајцарској не постоји национална стајаћа војска. /.../ Али, ко год је видео незграпан ход и непријатан изглед швајцарске групе војника, или чуо шале које они збијају са подофициром док их вежба, мора одмах видети да су војничке особине тих људи веома слабо развијене. /.../ Организација милиције је скоро потпуно у рукама разних кантонских влада; мада је њена општа форма утврђена федералним законима и мада се на њеном челу налази један федерални штаб, овај систем не може избећи стварање збрке и неједнообразности /.../ Једна војска од 80.000 регуларних трупа, па и мања, несумњиво ће моћи да се носи са свих 160.000 и више људи, које Швајцарци кажу да могу прикупити. /.../ Све заједно, наоружање, опрема, организација, обука и све остало, код Швајцараца је застарело /.../”⁴⁴

Супротно Енгелсу, један од првака и идеолога НРС Аранђел Раша Милошевић (1851–1936) објавио је у раду из 1882. године *Организација среза на начелу самоуправе и изборног права*⁴⁵ такав предлог организације војске који личи на кантонално-децентрализовано уређење војске у Швајцарској. Милошевић је тиме изнео опозициони противпредлог најављеном увођењу сталног кадра. Предвиђено је задржавање народне војске и увођење децентрализованог система, односно неке врсте федерације срезова који би самостално вршили власт на свом подручју, па би и војска била срески организована. О војсци се Милошевић ипак изјашњавао као о *државној установи* (дакле не самоуправној, не среској), војног старешину среза *именује министар војни*, међутим: „Војска се у срезу мобилише тек кад добије наредбу од среске власти а војени старешина прима команду над војском тек после овог акта среске управе. Војска против појединих срезова сме се употребити само по изричном решењу народне скупштине. Среска управа за изнуђавање покорности законима од стране појединих грађана и целих општина употребљује своје и општинске служитеље а никако војску.”⁴⁶

⁴⁴ Енгелс, н. д., 243–244.

⁴⁵ Р. Милошевић, н. д., 62–104.

⁴⁶ Исто, 87.

Полемике о враћању народне војске

У време после амнестирања радикала и њиховог доласка на власт чињени су покушаји да се утиче на укидање стајаће и враћање народне војске. У том смислу значајан је текст потписан иницијалима, а вероватно писан од неког официра.⁴⁷ Аутор полази од запажања да српска војска укалупљује регрута, пред сваког поставља истоветне захтеве, а људи нису по својим својствима једнаки, па им треба приступати понаособ. Шаблонски захтеви војника нагоне да беспотребно губи време на стројеви корак као да се спрема за параду и да учи оно што му у рату неће требати. Због тога се неким чини да је двогодишњи рок служења кратак, а са друге стране он толико оптерећује буџет и чини штету народној привреди јер одваја радно најспособније од редовних занимања. Аутор истиче да би се могло умањити време служења, а истовремено побољшати стање војске. Официрски кадар у квалитету војске има најважнију улогу. Од способних и узорних официра војник може да учи и да их следи: „Српска је младеж као и свака друга, која је грађанским слободама, и површним васпитањем помућена у свом расуђењу, продрзљива (SIC) и безобразна наспрам слабог старијега, а изврсна у рукама вештима и јаким.”⁴⁸ Услов да војска буде успешна мора бити *сливање народа и војске у једну целину*: „Од 1804 па скоро без престанка до 1816 године, ратовала је Србија са војском чисто народном, године 1876, 1877 и 1878 са војском мешовитом но у главном народном, а у 1885 год. са војском кадровском, дакле са војском у главном стајаћом, па ко је тај, који не би (SiC!) признао, да се *чисто народна војска најсјајније борила, па и највећи успех постигла*. Од Србије угњетене, порабоњене, она је створила Србију слободну.”⁴⁹

⁴⁷ А. О., „Мисли о војсци”, *Ратник*, јануар (1888), 65–96; фебруар (1888), 177–195; мај (1888), 528–534; јун (1888), 571–581.

⁴⁸ *Исто*, 92.

⁴⁹ *Исто*, 95, подвукао Н. П. Међутим, ово је само делимично тачно: 1876. године народна војска је поражена а рат 1877–1878. године могао је бити добијен претходним уласком Русије у њега. Аутор жаоку усмерава на изгубљени рат 1885, за шта криви стајаћу војску, а не одлуку краља да објави рат. Он то најотвореније и каже: „Но шта да кажемо о борби стајаће војске, која се после десетдневног ратовања већ била растројила. Најбоље је да ћутимо, па ћемо и ћутати. То можемо тим лакше, што смо овом расправом расветлили узроке свакоме дејству и појави у војсци, па свак може наћи и узрок Сливничкој недаћи.” (*Исто*, 96.)

Аутор прелази на конкретне предлоге који се своде на враћање народној војсци, али предлаже и свеобухватну милитаризацију Србије кроз потчињавање државних и полицијских власти војним.⁵⁰ Основно у његовом устројству војске је да би сваки обвезник провео у касарни само онолико времена колико је неопходно за обуку, а себе би издржавао храном од куће. У том случају време проведено у униформи било би много краће од постојеће две године, а држава би уштедела. Сматрао је да би за пет месеци могла да се спроведе обука свих родова војске, а свако даље задржавање нема сврхе. Свако би служио војни рок на територији матичне општине, односно у најближем месту у којем постоји гарнизон. Веома радикално предлагао је поништавање мера из 1883. године, које су узроковале побуну: „Оружје, оружни прибор, оружну спрему, муницију и одело што држава даје позивима, храниће обвезници, сваки свој део што му припада, код своје куће.”⁵¹ Из тога је јасно да је заговарао швајцарски модел војске, какав је постојао и у Србији до реформе.

Још један текст надовезивао се на исту тему – као да је изнутра од „инсајдера” из војних структура медијски вршена офанзива на важећи закон о уређењу војске. Био је потписан од једног потпуковника.⁵² Док је А. О. захтевао подвргавање полиције и уопште цивилних власти војним, овај је конкретно ударао на ривалство полиције и војске и истицао штетан рад полиције против војске. У потчињавању војске цивилним (полицијским) властима аутор види узроке неуспеха у рату 1876. године, али опет одаје признање и таквој народној војсци што је проширила Србију 1878. године. Ипак, он признаје да је рат добијен благодарећи уласку Русије: „Нисмо ни ми могли да постигнемо какве користи ратом 1876-те год. Тек као савезници Руски постигли смо нешто другим ратом 1877/1878 год.”⁵³ Протић инсистира да је народна војска боља од сталног кадра, али најгоре по њему у актуелном српском војном систему јесте то што

⁵⁰ Исто, 181; 529.

⁵¹ Исто, 574.

⁵² Ал. Протић, потпуковник, „Каква и колика нам војска треба?”, *Ратник*, јун (1888), 582–592; јул (1888), 1–25. Текстови А. О. и Ал. Протића изашли су непосредно пред осмомесечни прекид излагања часописа, тако да и то треба имати у виду! Можда је часопис обустављен управо због оваквих чланака? (Н. П.)

⁵³ Исто, 586.

војска није ни активна нити народна.⁵⁴ У том хибридном неодређеном систему он налази разлоге за претрпљен пораз од Бугарске. Предлагао је скраћење рока службе на пет месеци, па и на три за сиромашније младиће. Војна обавеза почињала би са двадесет првом годином, а завршавала би се са четрдесет петом, а не педесетом као тада.⁵⁵

Скоро је пуна година минула од објављивања ових текстова, да би се као одговор појавили опонирајући текстови.⁵⁶ Општи аргумент је да у Европи, осим Швајцарске, свуда поред народне постоји и стајаћа војска, а осим тога и наш посебни: „Многи се варају, да је народна војска довољна за извршење свију ових цели, и да с тога ваља стајаћу војску укинути, или је свести на минимум. /.../ Швајцарска не може никоме, а најмање нама да служи за пример, јер она нема никаквог народног идеала, него само жели да чува постојеће стање; па при свем том и код њих подижу се већ гласови за установу стајаће војске/.../ Ако ми и даље будемо народу уливали у главу такве мисли о војсци, које му годе са економског гледишта; ако ми и у будуће будемо све више ширили децентрализацију државну; ми ћемо не само нашкодити војсци, него и држави, па и јединству народноме. Јер саможивост је врло примчива (sic!) за појединца, и веома лако приања за срце; па се је бојати, да она једанпут не заузме место националне идеје. /.../ Ко је пак прави Србин, тај мора да гаји идеју народног уједињења, а ова се без стајаће војске не да (sic!) остварити. То је за умне људе не побитна (sic!) истина!”⁵⁷ Аутор је тиме исказао од политичке и остале јавности општеприхваћен спољнополитички циљ Србије: ширење државне територије ратовима и уједињење Срба који су остали ван актуелних граница (насупрот томе, Швајцарци немају „народних идеала”). У нападачким ратовима народна војска није довољна.

⁵⁴ Исто, 588.

⁵⁵ Исто, 1–3.

⁵⁶ Ј., „Има ли Србија војску”, *Ратник*, мај (1889), 334–335; Аноним, „Стајаћа и народна војска”, *Ратник*, јул (1889), 584–587. Не треба сметнути са ума да се тада политичка ситуација искристалисала, да је донет „најдемократскији” Устав, а краљ Милан абдицирао и напустио земљу. Радикали на власти пружили су до тада искупише доказа да одустају од разбарушених идеја из опозиционих дана, премда је још било партијских кадрова који се са тиме нису мирили, како ћемо показати.

⁵⁷ Аноним, „Стајаћа и народна војска”, *Ратник*, јул (1889), 585; 586–587.

Слично је интониран текст који је представљао одговор на чланке објављене у више патриотских и страначких листова, а посебно на чланак „Има ли Србија војску”, објављен у листу *Велика Србија*. На опаске да је војска прегломазна и скупа, а што је најгоре не-народна, аутор оштро одговара: „Да се двогодишњи рок службе не смањује, јер се неће имати правих војника, него *грађана, који рукују оружјем* /.../ Смањивање рока службе и броја сталнога кадра није патриотизам, а народу простом може се допадати; али патриоте и државници треба да се разликују од простог народа, који зна само своје а не и државне потребе”.⁵⁸

На текстове у радикалском *Одјеку* насловљене са „Мисли о војсци” и потписане псеудонимом *Један војник* такође је оштро одговорено.⁵⁹ Аутор текстова залагао се за скраћење службе у стајаћој војсци, која би у пешадији трајала три до четири месеца, а у артиљерији, коњици и пионирима четири до шест месеци.⁶⁰ Иако је у радикалском листу потегнут пример Швајцарске у којој је задржана народна војска, Ј. понавља аргумент да она није у међународној позицији у којој се налази Србија којој предстоје ратови. Оптужује аутора из *Одјека* за демагогију јер народу прија да слуша теорије о смањивању издатака за војску зато што финансијска оптерећења иду преко његових леђа. За полемичара из *Ратника*, повратак на концепт народне војске био би погубан по будућност Србије. Народна војска није права војска, већ само „велика гомила људи”: „Кад је народ могао да издржи некаквих 300 милијуна дуга, моћи ће се још 5 до 6 милијуна годишње задуживати, те да велику и ваљану војску одржи; а она ће тај дуг стотруко исплатити, када се почне решавати питање о супремацији и екзистенцији (sic!) на Балкану.”⁶¹

Много година откако је стајаћа војска уведена у живот, а НРС као владајућа заборавила на своја програмска начела и трошила огромна средства за наоружање, још увек нису потпуно утулила настојања да се стајаћа војска укине, а врати народна. Тако је и бивши „чисти социјалиста” из Ценићевог круга Драгиша Станојевић

⁵⁸ Ј., „Има ли Србија војску”, *Ратник*, мај (1889), 334–335, подвукао Н. П.

⁵⁹ Ј., „Преустројство наше војске”, *Ратник*, новембар (1889), 477–479.

⁶⁰ Исто, 477.

⁶¹ Исто, 479, подвукао Н. П.

(1844–1918)⁶² доживео да га радикали управо због тога пошаљу у затвор. Народни посланик НРС Станојевић је својим прогласом *Писмо народу Српском* желео да на десетогодишњицу странке укаже на потпуно одступање од програма и начела радикализма. Ништа није урађено на плану среске и општинске самоуправе и дебирократизације, на смањењу државних дугова, на *обнови народне војске*. Напротив, друштво је и после одласка краља Милана са престола наставило све дубље да тоне у спољне дугове, да се милитаризује, чиновништво да нараста и гута буџет, а сељачки дугови да упропаштавају најбројнији сталеж Србије. Чак ни стање политичких слобода није било сјајно, што се показало и на случају Станојевића. *Писмо Народу Српском* датирано је са 8. фебруаром 1891. године. У њему аутор апелује да први посао нове владе буде *војничка организација општина*. Општине треба да се тако организују како би се увежбала *народна војска*. Сваки обвезник народне војске био би дужан да сваке недеље вежба на зборном месту. „Од редовне војске задржава се само онолико, колико је преко потребно за гарнизону службу.” У свакој општини стално ће живети једно или више војних лица као *војна општинска власт* због вежбања народне војске и одржавања оружја и муниције у приправном стању.⁶³ Овај памфлет штампан је у формату дневних новина и колпортиран је по Београду. Полиција је покушала да га заплени, али је већи део тиража разграбљен. До које мере се режим уплашио дисидентства једног свог угледног члана показује податак да је војска била стављена у приправност, а први намесник Јован Ристић слао је умирујуће телеграме бившем краљу Милану у Париз. По захтеву Првостепеног суда на седници Скупштине 14. фебруара укинута је имунитет Станојевићу, те је он могао бити оптужен за више деликата: велеиздају, увреду краља Александра, увреду намесника, напад на монархијско уређење, увреду владе, дражење осталих друштвених слојева против чиновништва. Првостепени суд га је осудио на три месеца затвора, Апелациони му је смањено на један месец, док му је Касација изрекла коначну казну од једне године затвора. Станојевић је од тога издржао

⁶² О Станојевићу в. Л. Перовић, *н. д.*, 1, 223–306; Андрија Раденић, *Драгиша Станојевић. Живот, рад и идеје*, (Београд, 1957).

⁶³ Драгиша Станојевић, *Писмо Народу Српском* (Београд, 1891).

половину.⁶⁴ Ово је био један од последњих јавних апела да се врати установа народне војске, а смањи и ограничи стајаћа војска. Станојевић се при свему позивао не само на повратак изворним начелима радикализма (социјализма) већ много више на национални интерес, предвиђајући у догледној будућности један велики рат као неминовност. Станојевић је памфлетом позивао Скупштину да уведе врсту популистичке диктатуре („народна стега“) уперену против владајуће неодговорне бирократије и партијаштва. Станојевић ће своје идеје по изласку из затвора поновити: „Србија се задужила, презадужила, уништила се народна војска и – ујединили се Бугари. /.../ А да се пошло још пре двадесет година правцем, који је обележио Светозар, Србија не би данас била дужна ни паре /.../ Србија би данас имала своју народну војску, војени буџет могао би бити неколико пута већи но што је данас и Србија би у 'војничкој приправности' могла мирно очекивати судбоносне догађаје, који се данас у Европи спремају, и њима се користити да Србе уједини.“⁶⁵

Закључак

Крајем 19. века постојала су два основна модела организације војске: народна војска и стајаћа војска (стални кадар). Од француско-пруског рата почело се свуда са напуштањем концепта народне војске, коме је до данас остала верна Швајцарска. Такав облик оружане силе био је доминантан у Кнежевини Србији до доношења новог закона о војсци 1883. године, којим је уведен обавезан стални кадар од две године службе, са повластицама за одређене категорије регрута. Но и после тога, нарочито под утиском пораза у рату

⁶⁴ А. Раденић, *Драгиша Станојевић*, 57–60. Ни Станојевић није био бољи од оних које је прозивао. Издржавши казну, он који се толико залагао за штедњу у буџету и против бирократије, није одбио лукративни положај комесара (гувернера) Народне банке, а иако на речима републиканац и социјалиста примао је висока одликовања од краља Александра Обреновића. Пензионисан је 1902. са привилегијом да му пензија буде у пуном износу комесарске плате, да би по устоличењу Карађорђевића служио и њима тако што је био реактивиран за комесара НБ све до коначног пензионисања 1910. године. Рат је провео у Нишу, где је и умро 9. новембра 1918. године (*Исто*, 63–64).

⁶⁵ Драгиша Станојевић, *Глухо доба у Радикалној странци* (Београд, 1891), 36–37.

против Бугарске 1885, било је захтева како у војној, тако и политичкој јавности, да се врати претходни концепт народне војске. Народна радикална странка, као популистичка и квазилевичарска партија, док је била у опозицији залагала се за мешовити систем у којем би народна војска била доминантнија. То су образлагали како економским, тако и политичким разлозима: мањим издацима за народну војску и спречавањем краља да стајаћу војску искористи против народних тежњи. Чињеница је да су Тимочку буну угушиле јединице сталног кадра, а да су наспрам себе имале народну војску побуњених срезова. Радикали су радо истицали „демократски“ карактер народне војске, насупрот монархистичком карактеру стајаће војске. Поборници новог модела, који је тада преовладао у Европи, бранили су реформу националним циљевима ослобођења и уједињења Срба, што се не би могло спровести народном војском. Узевши власт почев од краја осамдесетих година 19. века у своје руке, радикали нису обновили народну војску, него су је претворили у резервни састав сталног кадра.

Упоређивањем организације швајцарске народне војске и српске народне војске док је постојала увиђају се сличности: територијална организација (у Швајцарској по кантонима, а у Србији по срезovima); непрофесионални официри из редова самих обвезника; кратка обука на почетку војне обавезе (за регруте од 20. година); потом позивање на годишња вежбања до истека војне обавезе (у Швајцарској до 44, а у Србији до 50. године); држање оружја и опреме код куће; мали број сталног кадра и професионалних старешина који служе за обуку старешина народне војске. Марксистичка теорија „наоружаног народа“ морала је наћи одраз и у Србији код људи који су иначе били припадници социјалистичког или радикалистичког усмерења, као што су били браћа Јеврем и Светозар Марковић, Јеврем Грујић, Димитрије Мита Ценић, Васа Пелагић, Аранђел Раша Милошевић...

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Извори

Аноним, „Број официра у Швајцарској”, *Ратник*, новембар–децембар (1905), 951.

Аноним, „Нова организација војске”, *Ратник*, фебруар (1908), 382.

Аноним, „Рекрутовање”, *Ратник*, јун (1907), 979.

Аноним, „Рекрутске школе”, *Ратник*, септембар (1907), 586–587.

Аноним, „Стајаћа и народна војска”, *Ратник*, јул (1889), 584–587.

Аноним, „Швајцарска. Јачина Швајцарске војске”, *Ратник*, август (1892), 222–223.

Аноним, „Швајцарска војска”, *Ратник*, јануар (1904), 91–92.

Аноним, „Утврђивање Швајцарске и Белгије”, *Ратник*, април (1881), 608–617.

А. О., „Мисли о војсци”, *Ратник*, јануар (1888), 65–96; фебруар (1888), 177–195; мај (1888), 528–534; јун (1888), 571–581.

Енгелс, *Избрана војна дела*, I. Београд: Војно дело, 1953.

Голц, Колмар. *Наоружани народ*. Београд: Коларчева задужбина, 1904.

Грујић, Сава. *Војна организација Србије*. Крагујевац, 1874.

Ј., „Има ли Србија војску”, *Ратник*, мај (1889), 334–335.

Ј., „Преустројство наше војске”, *Ратник*, новембар (1889), 477–479.

Један Официр, „Извод из 'Организације војске' неких европских држава. Из устројства Швајцарске војске”, *Ратник*, јануар (1881), 43–59.

Ланглоа, „Велики маневри Швајцарске војске 1906. године”, *Ратник*, април (1907), 525–548; мај–јун (1907), 807–830.

Марковић, Јефрем. „Предавања војне администрације”, *Војин*, (1867) 2, 10. јануар, 28–32; 6, 20. фебруар, 90–95.

Марковић, Светозар. *Србија на истоку*. Нови Сад 1872. Репринт издање Ниш: Градина, 1972.

Маркс, Карл. *Грађански рат у Француској*. Београд: Култура, 1947.

Милошевић, Раша. *Тимочка буна 1883*. Београд, 1923.

Пелагић, Васа. *О рату и цивилизацији*. Будимпешта, 1880.

Протић, Ал. „Каква и колика нам војска треба?“, *Ратник*, јун (1888), 582–592; јул

(1888), 1–25.

Путник, Паја. *Мисли о војеној организацији Србије*. Панчево, 1875.

Самоуправа, 1, (1881), 8. јануар, 1.

Службени војни лист, 1, (1883), 8. јануар, 1–28.

Станојевић, Драгиша. *Глухо доба у Радикалној странци*. Београд, 1891.

Станојевић, Драгиша. *Писмо Народу Српском*. Београд, 1891.

Зборник закона и уредаба издатих у Књажевству Србији. Томови 17, 27, 30, 46.

Литература

Ценић, Димитрије Мита. *Испод земље или моја тамновања*. Београд: Просвета, 1983.

Ценић, Димитрије Мита. *Изабрани списи*. 1–2. Београд: Рад, 1988.

Ђорђевић, Живота. *Српска народна војска. Студија о уређењу народне војске Србије 1861–1864*. Београд: Народна књига, 1984.

Ђукић, Слободан. „Утицај официра из Хабзбуршке монархије и Пруске на стварање и развој стајаће војска у Србији у XIX веку“, *Војноисторијски гласник*, 2 (2019), 22–46.

Ђурђевац, Мило. „Народна војска у Србији 1861–1883“, *Војноисторијски гласник*, 4, (1959), 78–93.

Јовановић, Слободан. *Светозар Марковић*, у: *Сабрана дела Слободана Јовановића*, том II, *Политичке и правне расправе*, књига прва. Београд: Геца Кон, 1932.

Јовановић, Слободан. *Влада Милана Обреновића*, III. Београд: Геца Кон, 1934.

Јововић, Божидар. *Српски официри у националној култури*. Београд: Војноиздавачки завод, 1998.

Крестић, Василије и Радош Љушић. *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*. Књижевне новине, Београд, 1991.

Лапчевић, Драгиша. *Историја социјализма у Србији*. Београд: Слово љубве, 1979.

Љушић, Радош. *Кнежевина Србија (1830–1839)*. Београд: САНУ, 1986.

„Марковић Јеврем” у: *Енциклопедија Југославије*, 6, 23. Загреб: Југославенски лексикографски завод, 1965.

Марковић, Радосав. *Војска и наоружање Србије кнеза Милоша*, Београд: САНУ, 1957.

Митровић, Јеремија Д. „Организација и опрема народне војске у Кнежевини Србији 1854. године”, *Весник Војног музеја ЈНА*, 5, (1958), 183–204.

Перовић, Латинка. *Српски социјалисти 19. века, Прилог историји социјалистичке мисли*, 1–2. Београд: Рад, 1985.

Раденић, Андрија. *Драгиша Станојевић. Живот, рад и идеје*, Београд, 1957.

Раденић, Андрија. *Развој социјалистичке мисли у југословенским земљама до 1918*. Београд, 1967.

Ратковић-Костић, Славица Б. *Европеизација Српске војске 1878–1903*. Београд: Војноисторијски институт, 2007.

Скерлић, Јован. *Светозар Марковић. Његов живот, рад и идеје*. Београд: Просвета, 1966.

Устави Кнежевине и Краљевине Србије 1835–1903. Београд: САНУ, 1988.

Dr. Nenad Ž. Petrović, Research Fellow
Strategic Research Institute, Belgrade
e-mail: npetrovic21@yahoo.com

THE CONCEPT OF 'THE ARMED PEOPLE' IN 19TH CENTURY SERBIA –THEORETICAL AND PRACTICAL MODELS FROM EUROPE

(Summary)

At the end of the 19th century there were two basic models of the organization of the military force: people's army and a standing army (the regular cadre). Since the Franco-Prussian war people started to abandon the concept of the people's army everywhere, while Switzerland has stayed loyal to this concept to this day. This kind of armed forces had been dominant in the Principality of Serbia until the new law on army was adopted in 1883, when the regular cadre of two years of service was introduced with some privileges for certain categories of recruits. However, even after this, the military and political public demanded to

bring back the previous concept of people's army, especially because people were under the impression of defeat in the war against Bulgaria in 1885. The People's Radical Party, as the populist and quasi left-wing party, while it belonged to the opposition, supported the mixed system, in which the people's army would be more dominant. It was motivated by economic, as well as political reasons: smaller expenses for the people's army and preventing the king to use the standing army against people's aspirations. The fact is that the Timok Rebellion (Timočka buna) was suppressed by the units of regular cadre, which fought against the people's army of the rising districts (.srez" in Serbian). Radicals readily emphasized 'the democratic character" of the people's army as opposed to the monarchist character of the standing army. The supporters of the new model, which had been prevalent in Europe until that time, defended the reform with the national aims of liberation and unification of Serbs, which, according to them, could not be achieved with the help of people's army. Having taken the power into their hands at the end of 1880s, the radicals did not restore the people's army, but they turned it into the reserve part of the regular cadre. By comparing the organization of the Swiss people's army and the Serbian people's army, at the time when it existed, certain similarities are noticed: territorial organization (cantons in Switzerland and 'the srez" in Serbia); unprofessional officers from the lines of people subject to military conscription; short military training at the beginning of military obligation (for recruits at the age of 20); then calling to yearly maneuvers until the expiration of military obligation (until the age of 44 in Switzerland, and until the age of 50 in Serbia); keeping the arms and equipment at home; the small number of regular cadre and professional officers, who train the officers of the people's army. Also, it is noticeable that the Marxist theory of the 'armed people" had to be reflected in Serbia as well, especially among the people who were the members of the socialist or radical orientation, such as brothers Jevrem and Svetozar Marković, Jevrem Grujić, Dimitrije Mita Genić, Vasa Pelagić, Arandjel Raša Milošević...

KEY WORDS: *people's army, standing army, Switzerland, Marxism, People's Radical Party*